

KALEM DERGİSİ 1.Sayı Ocak 1988 İLMİN KAYNAĞI ÜZERİNE Mehmet A.Ersin

Yazar: Abdullah Ergin

İLMİN KAYNAĞI ÜZERİNE

Her düşünce, sistemini oluştururken toplumda var olan birtakım olguları kendi bakış açısı ile yorumlamaya ve onlara anlam kazandırmaya çalışır. Kaçınılmaz olarak insanlara duyurmak istedikleri mesajları iletmek için kullanılan dil ve seçilen kelimeler de bu yorumlama ve anlam kazandırmadan nasibini alacaktır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, dil ve sözcükler o düşünceye göre biçimlenmeye ve yeni bir içerik kazanmaya başlayacaktır. Sözelimi bir düşünce sisteminde fazla önem arz etmeyen bazı sözcükler, başka bir düşünce sisteminde ön plana çıkabilmekte, o sistemin önemli anahtar kelimeleri olabilmektedir. Bu, o sistemin kendi vazifesinden kelimelere önceki sistemden daha farklı anlamlar yüklemesi ve değişik muhtevalar kazandırmasından ileri gelmektedir. Örnekleyecek olursak; İslami anlayışta düşüncenin oluşumunda vahye uygunluk çok büyük önem taşırken, dolayısıyla “vahiy” kelimesi Müslüman düşünce sistemi içinde önemli bir konuma sahipken, çağdaş düşünce akımlarında “bilim” ve

“bilimsellik” terimleri vahyin yerini almıştır. Artık bu sistemlerde bilime uygunluk kabule değer olmaktadır.

Çağdaş toplumlarda önemli bir konuma sahip olan “İlim” kelimesinin Müslüman düşünce sistemi içinde yeri nedir? Kur’an’ın ilim kelimesine yüklediği anlam ve verdiği önem ne orandadır? İşte bu çalışmamızda Kur’an’da ve Kur’an sonrası dönemlerde ilim kelimesinin kazandığı anlam ve muhteva ile taşıdığı önem kısaca ele alınacaktır.

İlim, bir şeyin hakikatini idrak etmek demektir. (1) Kelimenin sözlük anlamı konusunda Kur’an öncesi dönemde ve Kur’an’da herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak Kelimenin Kur’an sistemi içinde kazandığı muhteva tamamıyla değişmiştir. Bu değişiklik, ilmin elde edildiği kaynaklardan ileri gelmektedir. Bilginizin kaynağı nedir?

Ya da bilginizi nereden aldınız? sorularına verilecek cevaplar, Kur’an öncesi ve Kur’an’daki ilim kelimesinin anlamını ve içeriğini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Kur’an öncesi dönemde ilim, bir kişinin bir şey hakkında şahsi tecrübesiyle elde ettiği bilgi anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda ilim zannın karşıtı olarak kullanılıyordu. Zan, tecrübeden değil, sübjektif düşünceden hasıl olan ve dolayısıyla güvenilmeyen bilgi demektir. Kur’an öncesi dönemde ilmin en sağlam kabul edilen kaynağı ise; kabile geleneği olmaktadır. Bu tür bilgi, kabiledaki insanlar arasında kuşaktan kuşağa intikal etmiş, böylelikle arkasında kabile otoritesini taşıyan bilgidir. Bu bilgiler, genellikle nesillerce söylene söylene darbimeseller haline dönüşmüştür. O dönemde kişinin, şahsi görüşünü bu darbimesellere dayandırabilmesi ona muarızları karşısında önemli bir avantaj sağlardı. İlmin Kur’an öncesi Arapların anladığı manada tanımı şu şekilde yapılabilir; Kişisel ya da kabile tecrübesiyle sabit olmuş ve bu surette objektif ve evrensel sağlamlık kazanmış bilgi.

Kur’an’a bakıldığında ilim kelimesinin çok önemli bir dini terim olarak kullanıldığı hemen dikkatleri çekecektir. Her şeyden önce ilim, Allah’ın bir vasfı olarak kullanılmaktadır. **Mutlak manada alim ancak Allah’tır (62/8). Onun ilmi her şeyi kuşatmıştır (6/80). İnsanın Allah’ın öğrettiğinden başka bir bilgisi (ilmi) yoktur. (2/32)**

Kur’an’da da ilim, bir şeyin gerçekliğini idrak etmek şeklinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda İslam öncesi dönemde olduğu gibi tutarsız, sahte ve sübjektif düşünce mahsulü olan zannın tam karşıtı durumundadır. Bu açıdan bakıldığında, Kur’an öncesi dönemdeki ilim anlayışı ile Kur’an’ın ilim anlayışı arasında bir farklılık bulunmamaktadır.

Ancak, ilmin alındığı kaynağa ya da ilmin oturduğu zemine gelince durum farklılaşmaktadır. Bu iki düşünce sistemi arasındaki ilim anlayışındaki farklılığı ortaya koyabilmek için biraz önce yukarıda yer verdiğimiz bilginin kaynağı nedir? Sorusunu sormak gerekmektedir. Kur'an'da ilim kelimesi, ilahi vahiy düşüncesinden meydana gelen bir zemine oturtulmuştur. Artık ilim kişinin kendi şahsi tecrübesinden veya kabile geleneğinden hasıl olan bilgi değil, doğrudan doğruya Allah'ın vahyinden alınan bilgidir. Meryem Suresinin 43. ayetinde, kendisine Risalet verilen Hz. İbrahim'in, babasını uyardıktan sonra şöyle söylediği anlatılır: **“Babacığım! Doğrusu bana sana gelmeyen bir ilim geldi. Bana uy; seni düzgün bir yola eriştireyim.”** Yine Bakara Suresinin 120. ayetinde Resulullah'a (dolayısıyla tüm müminlere) Yahudi ve Hristiyanların kendi dinlerine tabi olmadıkça ondan hoşlanmayacakları ve hidayetin ancak Allah'ın hidayeti olduğu açıklandıktan sonra; **“Sana gelen ilimden sonra onların hevalarına uyarsan, Allah'tan sana ne bir veli ve ne de bir yardımcı olur.”** şeklinde bir uyarıda bulunulmuştur. Benzer örnekler oldukça fazla olmasına karşın biz bu kadarla yetinelim.

Kur'an'da ilim kelimesi, yalnızca Resulullah Muhammed'e gelen vahiy için kullanılmamaktadır. Ehli Kitaba gönderilen vahiyler de ilim denilmektedir: **“Allah katında din kuşkusuz İslam'dır. Ancak kitap verilenler kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki bağ (ihtiras) yüzünden ayrılığa düştüler.”** (3/19) Ayet, Allah'ın vahyi geldikten sonra aralarındaki tahakküm etme arzusu yüzünden ihtilafa düşen ehli kitabın durumunu anlatmaktadır.

İlim kelimesi, Kur'an'da bilginin kaynağı olan vahiy kelimesiyle o kadar sıkı bir ilişki içindedir ki zaman zaman ilim vahyin eş anlamlısı olarak onun yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla artık ilim, kelimenin tam anlamıyla haktır. Çünkü tek gerçek varlıktan gelmektedir. Olaya Kur'an açısından bakıldığında Allah'ın vahyine dayanmayan tüm bilgiler zandır.

Kuşkusuz Kur'an'ın ilim kelimesine yüklediği bu anlam, o dönemdeki cahiliye düşünce sisteminin temelden sarsılmasına neden olacaktı. Zira kişinin şahsi deneyimine ya da kabile tecrübe ve geleneğine dayanan Kur'an öncesi ilim anlayışı, Kur'an'ın bakış açısı karşısında temelden çürük ve güvenilmez kalır, zan derecesine düşer.

Bu nedenle, Kur'an'da cahiliye inancı mutlak doğru ve güvenilir olarak kabul edilen bilginin esasen sağlam bir zemine dayanmadığı, tutarsız ve birtakım saçma tahmin ve zanlardan oluştuğu sık sık vurgulanmaktadır. Bu hususa Kur'an'dan birçok örnek göstermek mümkündür.

Kur'an öncesi düşünce sistemlerinde (bu tanıma ehli kitap da dahildir) kesinleşmiş ve mutlaklaşmış birtakım geleneksel inanç ve bilgiler vardı: **“Cinleri.-O yaratmışken- Allah'a ortak koşular. Körü**

körüne (2) “bigayri ilmin” Ona oğullar ve kızlar isnat ettiler. O onların vasıflandırmalarından yücedir.” (6/100) “Doğrusu ahirete inanmayanlar meleklere dişi adını takarlar. Oysa onların bu konuda bir ilimleri yoktur; yalnızca zanna uyuyorlar. Zan ise şüphesiz hakkı ifade etmez.”

(53/27-28) Ayetler, İslam öncesi Arap toplumunun cinler ve melekler hakkındaki gelenekleşmiş bilgilerini reddederken onların bu konulardaki bilgilerinin birer zandan ibaret olduğunu ifade etmektedir.

Yine, müşriklerin “Allah dileseydi babalarımız ve biz ortak koşmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık” şeklinde ifade ettikleri çarpık kader anlayışları dile getirildikten sonra Enam Suresi 148. ayette: **“De ki (bu konuda) bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve sadece vehmediyorsunuz.”** (Bkz. aynı anlamda 43/20) denilmek suretiyle kader konusundaki ilahi vahye dayanmayan bilgilerinin yanlışlığı ortaya konulmaktadır.

Kur’an’ın müşriklerin vahyi temele dayanmayan bilgilerine dair verdiği örneklerden biri de müşriklerin bazı hayvanların etlerinin yenilemeyeceğine dair inanışlarıdır. Bu konu ile ilgili olarak Enam Suresinin 145. ayetinde: **“De ki; bana vahyolunanda leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki pistir- ve fışk olarak Allah’tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum; fakat darda kalan, başkasının payına el uzatmamak ve sınırı aşmamak üzere bunlardan yiyebilir.”** demek suretiyle etleri yenilecek hayvanlara ilişkin kesin kesim hüküm konulduktan sonra 143 ve 144. ayetlerde müşriklerin bazı hayvanların etlerinin yenmeyeceğine dair yanlış bilgilerine değinilerek; **“Doğru söylüyorsanız bana bilgiye dayanarak cevap verin.”** (6/143) **“Yoksa Allah size bunları buyururken orada mıydınız? İnsanları körü körüne (bi-gayri ilmin) saptamak için Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir.”** (6/144) **“Körü körüne (bigayri ilmin) beyinsizce çocuklarını öldüren ve Allah’ın kendilerine verdiği rızkı Allah’a iftira ederek haram kılanlar muhakkak ziyana uğradılar.”** (6/140) denilmek suretiyle kafirlerin bu tavırlarının Allah’a karşı yalan uydurmak ve Ona iftira etmek olduğu ve bu şekilde davrananların zalim ve ziyana uğramış kişiler oldukları hatırlatılmaktadır.

Söz buraya gelmişken küçük bir parantez açarak; peygamberden sonraki dönemlerde çeşitli kaynaklarda yer alan etleri yenilemeyecek hayvanlara ilişkin bilgilerin Kur’an açısından bir değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir. Bu konudaki cahiliye insanların bilgileri ile daha sonraki kaynaklarda yer alan bilgilerin bir vahyi temele dayanıp dayanmaması açısından benzerlik arz edip arz etmediği ve sadece peygamber dönemindeki müşriklerin mi yukarıdaki ayetlerin muhatabı olduğu sorularına cevap aranmalıdır.

Kur’an’a göre ehli kitabın elinde bulunan kitaplardan elde edilen bilgiler de içine batıl karıştığı için sağlam ve güvenilir bilgiler olarak kabul edilemez. Kur’an açısından bu tür bilgiler zandan başka birşey değildir.

Kehf Suresinin 5. ayetinde; **“Bu hususta (Allah’ın çocuk edindiğine dair) ne kendilerinin ve ne de atalarının bir bilgisi vardır. Ağızlarından çıkan söz ne büyük iftiradır. Onlar yalnız yalan söylerler.”** denilerek Hristiyanların Allah’ın çocuk edindiğine dair bilgilerinin asılsızlığı anlatılmaktadır. Yine Nisa Suresi 157. ayette Meryem oğlu İsa Mesih öldürmedikleri ve asmadıkları halde, öldürdük diyen fakat onlara öyle görüldüğünün farkına varamayan Yahudiler için; **“Ayrıllığa düştükleri şeyde doğrusu şüphededirler, bu husustaki bilgileri ancak zandır. Kesin olarak onu öldürmediler.”** denilerek onların bu konuda bir bilgilerinin olmadığı açıklanmıştır.

Yazımızın baş tarafında Kur’an düşünce yapısı içinde de cahiliye düşüncesinde olduğu gibi zannın ilimin karşıtı olarak kullanıldığını söylemiştik. Kur’an’a göre zannın kaynağı hevadır. Heva, insanı şaşkına çeviren aşk sevgi olarak tanımlanmaktadır. Heva peşinden giden insanlar ise, sağlıklı düşünemeyen ve muhakemede bulunamayan kişilerdir.

Kur’an, hevasının peşinden gidenlerin akıbetlerinin hiç te iyi olmadığına ilişkin örneklerle doludur:

“Onlardan seni dinleyenler vardır. Sonra senin yanından çıkınca kendisine ilim verilenlere ‘O az önce ne demişti?’ diye sorarlar. İşte bunlar, Allah’ın kalplerini mühürlediği, hevasına tabi olan kimselerdir.” (47/16) Hevaya ya da ilme tabi olma arasındaki fark aşağıdaki ayette gayet güzel vurgulanmıştır: **“Böylece biz onu (Kur’an’ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik. Sana ilim geldikten sonra onların hevalarına uyarsan, seni Allah’a karşı koruyacak ne bir veli ne de bir savunucu bulamazsın.”** (13/37)

Sonuç olarak; ilim kelimesi Kur’an’da sözlük anlamının dışında teknik anlamda kullanıldığında doğruluğu tartışmasız kesin ve sağlam kaynaktan yani Kur’an’dan elde edilen bilgi anlamını taşır. Kendisine ilim verilenler, ilimde Rasih olanlar, ilim sahipleri gibi deyimler de bu anlamda anlaşılmalıdır. Bu bağlamda ilimde Rasih olanlar ya da kendisine ilim verilenler gerçek müminlerden başkası değildir.

Kur’an’da önemli bir terim olan ilim kelimesinin Kur’an’dan sonraki dönemlerde de çeşitli sistemlerin önemli bir kelimesi olmaya devam ettiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Ancak, ilim kelimesinin Kur’an’da kazandığı muhteva ve anlam ile Kur’an sonrası sistemlerde edindiği içeriğin aynı olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Kur’an sonrası sistemler, bu kelimeye kendi bakış açılarına uygun olarak farklı anlamlar yüklemişlerdir. İlimin kaynağı konusundaki Kur’an’daki netlik yerini karmaşıklığa bırakmıştır.

Kur’an sonrası dönemlerde Müslümanları en çok meşgul eden sorulardan birisi de şüphesiz Peygamberin hadislerinin ilahi vahyin (Kur’an’ın) yanında ona denk ikinci bir bilgi kaynağı olup olamayacağı hususu idi. Hatta denilebilir ki bu husus tarih boyunca süregelen tartışmaların ana mihverini oluşturmaktadır. Bilginin

kaynağı konusundaki Kur'an'ın ortaya koyduğu anlayıştan ayrılma işte bu noktada, yani Peygambere isnat edilen hadislerin doğruluğu tartışılmaz ve güvenilir kabul edilerek Kur'an'a denk bir kaynak olarak mütalaa edilmesiyle meydana çıktı. Artık Peygamberin hadisleri de Kur'an'ın yanında başka bir güvenilir bilgi kaynağı olmuştur. Fakat bu anlayışın kolayca kabul gördüğünü sanmak yanlış olur. Her şeyden önce, Kur'an'da ilmin tek ve muteber kaynağının ilahi vahiy (Kur'an) olduğu ve vahyi temele dayanmayan müşriklerin ilimlerinin batıllığı konusunda tartışmaya yer bırakmayacak derecede açık ayetler vardı. Her an müşriklerin düştüğü olumsuz duruma düşülebilirdi. Bu ciddi problem karşısında makul bir çözüm bulunmalıydı.

Kur'an'daki ilmin kaynağının sadece ilahi vahiy olabileceği tezinin güçlüğü karşısında, ilahi vahiy kavramını genişletmek suretiyle peygambere atfedilen hadislerin de vahyin bir çeşidi olduğu görüşü ortaya atıldı. Hadis (ya da sünnet); "Cebrail'in Resulullah'a Kur'an'ı indirdiği şekilde getirdiği ve Kur'an'ı talim ettiği gibi öğrettiği bir vahiy" olarak tarif edilmeye başlandı. Bunun sonucu olarak Kur'an metluv (okunan) vahiy, hadis ise gayri-metluv (okunmayan) vahiy olarak formüle edildi. Durum böyle kabul edildikten sonra Peygamberden gelen haberlerin mutlak doğruluğu ve sağlamlığı herhangi bir tartışma ya da kuşkuya yer vermeyecek kadar kesinlik kazandı. Ancak bu kez de nakledilen rivayetlerin gerçekten peygamberden sadır olup olmadığı sorunu çözülmesi gereken bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Artık Müslüman bilgileri meşgul eden sorun Kur'an'ın üstünlüğü değil, beşerî bir kaynak olduğu halde insan üstü gibi sağlam kabul edilen hadislerin sağlamlığı meselesi olmuştur. Bu bağlamda ilim kelimesi, kesintisiz ve sağlam bir ravi zinciri ile Peygambere ulaşan bir bilgi anlamını taşımaya başlamıştır. Kuşkusuz böyle bir anlayış, Kur'an'ın oluşturduğu sistemdeki bütün ölçülerin değişmesine neden olmuştur.

Kur'an'ın ilim kelimesi etrafında oluşturduğu anlayıştan diğer bir ayrılma tasavvuf düşüncesinin bilginin elde edilmesini algılayış biçiminde olmuştur. Kur'an'da bilgi dolaylı bir yolla, yani ilahi vahiyle kazanılırken, tasavvufta ilim doğrudan Allah'tan alınan bilgidir. Mutasavvıflar bunu ifade için "marifet" kelimesini kullanırlar. Mutasavvıfların marifet tanımı şu şekilde yapılabilir: "Şahsi sezgi ve direk temas yoluyla doğrudan Allah'tan alınan bilgi."

Bu bakış açısı ile yaklaşıldığında en doğru, tartışmasız sağlam bilgi direk temas yoluyla Allah'tan alınan bilgi olacaktır kuşkusuz. Allah'la direk temas kurabilen yüce kişilerin (!) söyledikleri ve onlardan elde edilen bilgiler de mutlaklığı şüpheye mahal bırakmayacak kesinlikte olacaktır. Mutasavvıflara göre; direk temas yoluyla elde edilen bilgilerle dolaylı yoldan (ilahi vahiy) elde edilen bilgilerin sağlamlık ve güvenilirlik açısından birbirinden farkları yoktur. Böyle bir yaklaşımın Kur'an'ın ilim konusundaki temel görüşleri ile bağdaşmayacağı ve Kur'an'ın sisteminden bir sapma olacağı açıktır.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla, ilim kelimesinin Kur'an öncesi, Kur'an'daki ve Kur'an'dan sonraki dönemlerde nasıl algılandığını ve ne tür anlam değişiklikleri geçirdiğini, ilmin kaynağı konusundaki farklılıklar kısaca anlatılmaya çalışıldı. Konunun ayrıntılı tahlilini ve değerlendirmesini ise Müslüman olmayı kendisine mesele edinenlerin çaba ve gayretlerine bırakıyoruz. Zira biz inanıyoruz ki, insana ancak çabasının karşılığı vardır. (53/39)

Mehmet A. ERSİN

(1) Ragıp el-İsfahani, Müfredat. Bu tanım, deneye dayalı pozitif ilimleri (science) içine almaz. Bu iki bilgi türünü ayırmak ve karışıklıklara neden olmamak için birincisine ilim, diğerine bilim denilmiştir. İlim-Bilim arasındaki fark ve bilimin modern zamanlardaki kullanımı ve kazandığı içerik bu sayıda Bilimin Hikayesi" başlıklı yazıda ele alınmıştır.

(2) Bu ifadeyi 'bilgisizce' biçiminde çevirmeyi uygun bulmadık. Zira bu deyim basit bir bilgisizlik halini anlatmıyor. Daha çok, Kur'an'ın kabul ettiği bir kaynağa dayanmayan bilgiyi tanımlamaktadır. Kur'an'da müşriklerin tutumları anlatılırken onların bile bile ortak koştukları belirtilmektedir.